

A gyermekek anyagi jól-léte Magyarországon a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok tükrében *

Kopasz Marianna

1. Bevezetés

Az utóbbi néhány évben jelentős előrelépésnek lehettünk tanúi a gyermekek szegénységével és társadalmi kirekesztettségével kapcsolatos tudás területén. Egyfelől, míg korábban a jövedelmi szegénység volt a gyermekek jól-létének fokmérője, addig mára a gyermekszegénység fogalmát egyre inkább a gyermekjól-lét fogalma váltja fel, amely magában foglal olyan további dimenziókat is, mint például az egészség, oktatás, a társadalmi kapcsolatok, hogy csak néhányat említsünk. Az elmúlt néhány év leforgása alatt széles körben elfogadottá vált, hogy a gyermekjól-lét többdimenziós fogalom, és ahhoz, hogy mint ilyen megragadható legyen, méréséhez az indikátorok széles körére van szükség.

Összhangban a gyermekszegénység – vagy az érem másik oldaláról nézve, a gyermekjól-lét fogalmi terjedelmének bővülésével – napjainkra a mérés is összetettebbé vált. A nemzetközi összehasonlító vizsgálatok az indikátorok kiterjedt készletét alkalmazzák a korábbi jövedelmi szegénységet mérő indikátor helyett, illetve mellette. Az is kiderült: a gyermekek helyzete egy-egy országban másként fest, ha nemcsak a jövedelmi (vagy általában vett anyagi) aspektusokat vesszük tekintetbe, hanem olyan egyéb szempontokat is, mint az egészség, az életmódkockázatok, az oktatási erőforrásokhoz való hozzáférés, stb. Az országok nemzetközi rangsorban elfoglalt helye igencsak eltérő lehet a különböző jól-léti dimenziók mentén. Miközben például Hollandia az anyagi jól-lét tekintetében csak a középmezőnybe tartozik, a gyermekek egészséggel összefüggő jól-létnek szintje az OECD tagállamok közül ott a második legmagasabb (UNICEF 2009). Sőt, a szegénység egy adott dimenzióján belül, az egyes indikátorok alapján is az

* A szerző ezúton is köszönetét fejezi ki Gábos Andrásnak a tanulmány korábbi változatához fűzött értékes észrevételeiért. A tanulmány a TÁMOP 5.2.1. program támogatásával készült.

országok eltérő rangsora alakulhat ki. Az egészség dimenziót tekintve Magyarország például előkelő helyen áll a kötelező védőoltásban részesülő gyerekek arányán, míg a legkedvezőtlenebb helyzetű országok között van az alacsony testsúllyal született csecsemők arányát tekintve.

A gyermekjól-lét fogalmában és mérése terén bekövetkezett előrelépés azt is magával hozta, hogy lényegesen nehezebb lett eligazodni a dimenziók, az azokon belüli komponensek és a mérésükre szolgáló indikátorok rendszerében. Számos nemzetközi vizsgálat áll rendelkezésünkre, amelyek különböző dimenziók mentén, egymástól eltérő indikátorkészlet segítségével igyekeznek a gyermekjól-lét összehasonlító térképét megrajzolni. Dacára az indikátorokkal szemben támasztott egyre szaporodó elvárásoknak, a gyakorlat ma is erősen adatvezérelt, vagyis az indikátorok kiválasztásának máig elsődleges szempontja az országok közti összehasonlításra alkalmas adatok minél szélesebb körben való rendelkezésre állása. A nemzetközi szervezetek műhelyeiben, illetve az azok megbízásából készülő jelentések mindazonáltal nemcsak informatívak, hanem a (szak)politikai prioritások kialakításában is segítséget nyújtnak azzal, hogy rámutatnak, milyen szegénységi dimenziókban akad egy-egy országnak a legtöbb tennivalója.

Az alábbiakban amellet, hogy képet kívánunk nyújtani az indikátorfejlesztés terén elért eredményekről, arra is vállalkozunk, hogy összefoglaljuk és értékeljük a jelentősebb nemzetközi összehasonlító vizsgálatok eredményeit, különös tekintettel Magyarország nemzetközi mezőnyben elfoglalt helyére. A tanulmányban először a gyermekszegénység és gyermekjól-lét mérésének főbb módszertani kérdéseit tekintjük át. Ezt követően összevetjük a különböző nemzetközi szervezetek égisze alatt megjelenő tanulmányok által használt jól-léti dimenziókat és azon belüli komponenseket, valamint a mérésükre szolgáló indikátorokat. Egyúttal törekedve arra is, hogy fogódzókat kínáljunk az indikátorok tárházában való könnyebb eligazodáshoz. A negyedik fejezetben megkíséreljük bemutatni a gyermekek jól-létének magyarországi helyzetét a rendelkezésünkre álló nemzetközi összehasonlító vizsgálatok tükrében. Ennélfogva nem térünk ki az idevágó hazai kutatások eredményeire. Terjedelmi okoknál fogva a részletes vizsgálatot az anyagi jól-lét dimenziójára szűkítjük le. Célunk ehelyütt a gyermekek anyagi jól-létének indikátorközpontú elemzése. A tanulmány így mindenekelőtt módszertani irányultságú, s mint ilyen, nem tekinti feladatának szakpolitikai ajánlások megfogalmazását.

2. A gyermekszegénység mérése: néhány módszertani kérdés

A gyermekjól-lét mérésében (és magában a fogalom meghatározásában is) két megközelítés látszik versengeni. Az egyik a gyermekjól-létet többdimenziós fogalomként

kezeli, és ennek megfelelően így is próbálja mérni. A másik megközelítés magvát az a feltételezés képezi, hogy a jól-lét megragadható a gyermekek szubjektív, minden aspektust átfogó, globális értékelése alapján, s azt ennek szellemében is kell mérni (OECD 2009). A nemzetközi szervezetek égisze alatt folyó vizsgálatok úgy tűnik, az előbbi, a jól-lét többdimenziós fogalmát tekintik kiindulópontnak. Egyrészt megkérdőjelezve azt a feltételezést, hogy a gyermekek a korai gyermekkorban képesek lennének a saját szubjektív jól-létükkel kapcsolatos globális kérdések megválaszolására, másrészt pedig figyelembe véve, hogy a szubjektív jól-lét mérőszámainak szakpolitikák általi befolyásolhatóságáról meglehetősen hézagos a tudásunk. A jól-lét többdimenziós megközelítésének is vannak persze hátulütői. A kutatóknak számos kulcskérdésben kell döntést hozniuk az így meghatározott gyermekjól-lét nemzetközi összehasonlításához. Először is, ki kell választani, hogy melyek legyenek a jól-lét dimenziói (továbbá az egyes dimenziókon belül a komponensek), majd pedig, hogy az egyes dimenziókat milyen indikátorok mérjék. Az anyagi jól-lét dimenziójában például nemcsak a gyermekek (háztartásának) jövedelmi helyzetét szükséges figyelembe venni, hanem az anyagi javaktól való megfosztottságot is. Az egészség dimenzióban sem elegendő pusztán a születéskori egészségi állapotot mérni – még akkor sem, ha az kétségtelenül meghatározó jelentőséggel bír –, hanem megragadhatóvá kell tenni a gyermekkor későbbi fázisában tanúsított egészségmagatartást is. Ezeknek a komponenseknek a mérésére rendszerint egynél több indikátor hivatott. Így harmadszor azzal a kérdéssel is szembekerülünk, hogy egy-egy dimenzió (illetve komponensen) belül hogyan történjen az indikátorok aggregálása. Ugyanebbe a kérdésbe ütközünk, ha az országok közti összehasonlítás céljára egyetlen átfogó gyermekjól-létet mérő indikátort kívánunk előállítani. A következőkben közelebbről is megnézzük ezeket a döntési pontokat.

Az első – a jól-lét dimenzióit érintő – kérdésben formálódni látszik egyfajta konszenzus. Ebben szerepe lehet annak a körülménynek is, hogy Jonathan Bradshaw és Dominic Richardson személyében részben ugyanazok a szakértők bábáskodtak az UNICEF gyermek jól-léti indexének és az OECD ezzel kapcsolatos jelentéseinek megalkotása fölött. A több országot felölelő vizsgálatok abban is közösek, hogy egyazon gyökérhez, a gyermekek jogairól szóló ENSZ egyezményben (ENSZ 1989) rögzített általános elvekhez nyúlnak vissza. Az EU, az OECD és az UNICEF gyermekjól-léttel foglalkozó jelentései az anyagi jól-lét dimenziója mellett rendre beemelik az oktatás, az egészség, illetve az életmódkockázat aspektusait. Tanulmányról tanulmányra változik azonban, hogy a gyermekjól-lét ezen dimenziói a társadalmi részvétel, a családi és kortárs kapcsolatok, a lakhatás és helyi környezet, vagy éppen a szubjektív jólét aspektusával egészülnek-e ki. Ez nagymértékben függ attól, hogy mennyire (szak)politikai irányultságú egy-egy jelentés, illetőleg mennyire kerül előtérbe az a szempont, hogy az adott jól-léti dimenzió szakpolitikai beavatkozás révén befolyásolható legyen. Míg például a gyermekek családi és társas kapcsolataira szakpolitikai intézkedéssel meglehetősen nehéz hatást kifejteni,

addig az olyan területeken, mint a lakókörnyezet vagy az iskolai élet minősége sokkal nagyobb tere van az ágazati politikáknak (OECD 2009).

A második kérdés arra irányul, hogy a gyermekszegénység kiválasztott dimenzióját (valamint ezen belül a komponenseket) hány indikátor mérje, és melyek legyenek azok. E tekintetben az utóbbi években napvilágot látott jelentéseket mindenekelőtt praktikus szempontok vezérlik (OECD 2009). A nemzetközi összehasonlító tanulmányok indikátorválasztása jelentős mértékben azon múlik, hogy melyek azok a mutatószámok, amelyek az országok széles körében – és összehasonlításra alkalmas módon – rendelkezésre állnak. Az indikátorok közti szelekcióban a szakértőknek több fontos kritériumot is szem előtt kell tartaniuk (erről részletesen lásd OECD 2009). Ideális esetben az indikátorok valóban gyermekközpontúak, azaz nem annyira a családot vagy háztartást, hanem a gyermekeket helyezik a középpontba. Az indikátorkészlet kialakításánál fontos szempont továbbá, hogy az a gyerekek teljes körét lefedje. Emellett természetesen az is fontos törekvés az indikátorfejlesztés során, hogy egy-egy jól-léti dimenzió belül minden fontosabb aldimenzió (vagy komponens), és ugyanígy minden korcsoport képviseltesse magát. Ideális esetben a jól-léti indikátorok – minden egyes dimenzió belül – kiterjednek a gyermekek jelenbeli és jövőbeli jól-létére is – noha az arányokat illetően már kevésbé van konszenzus¹. Az a kérdés is felmerül, hogy az indikátorok átlagos kimeneteket (országos átlag) mérjenek-e, vagy inkább a kimenetek országon belüli eloszlását (egyenlőtlenségeit) ragadják meg. Egyelőre úgy látszik, jobbra az előbbi történik, de azért az utóbbi megközelítés előtérbe helyezésére is akad példa (lásd UNICEF 2010). Idevág az a – korábban már említett – vita is, amely a körül a kérdés körül forog, hogy a gyermekjól-lét mérésének vajon a fogalom többdimenziós koncepcióján kell-e alapulnia, vagy inkább a gyerekek közvetlen megkérdezésén. Anélkül, hogy e disputa részleteiben elmerülnénk, annyit azért érdemesnek tartunk megjegyezni, hogy a határvonal korántsem olyan éles: a gyermekjól-lét többdimenziós koncepcióján nyugvó megközelítést képviselő munkák is használnak olyan indikátorokat, amelyek a gyerekek szubjektív értékelésén alapulnak (ilyen például az egészségi állapot szubjektív értékelése).

A harmadik döntési pont az aggregálás kérdése. Ez többféle módszer alapján történhet, ám a döntést kevés teoretikus fogódzó segíti. Az aggregálás problémája felvetődik az egyes dimenziókon belül, és aztán a gyermekjól-lét dimenziókra vonatkozóan is. Előbbi esetben, vagyis az egyes jól-léti dimenziókat leképező indexek előállításához nélkülözhetetlen az indikátorok aggregálása. Például az egészséggel összefüggő jól-léti mérő index előállításához aggregálni kell az alacsony születési súllyal született

¹ Jól illusztrálja ezt, hogy Chapple és Richardson a fentebb hivatkozott OECD jelentésben a jövőbeli jól-lét szempontját hangsúlyozza, míg Bradshaw és Richardson (2009) épp arra hívja fel a figyelmet, hogy a gyermekek jelenbeli jól-létének kell prioritást adni, mégpedig épp azon az alapon, hogy a gyermekkor önmagában értékelendő életfázist jelent.

csecsemők, a gyermekhalandóság, az egészséges táplálkozás, stb. indikátorait. Ehhez a művelethez dönteni kell az egyes indikátorokhoz rendelendő súlyokról, mégpedig úgy, hogy nincs általános elméleti alátámasztása sem az egyenlő súlyok, sem pedig bármilyen más alternatív súlyozás alkalmazásának (Bradshaw–Richardson 2009). Az így képzett index azonban a jól-létnek még csak egy aspektusát méri, vagyis még mindig nem a gyermekjól-lét átfogó indexe. A gyakorlatban a nemzetközi összehasonlításra szakosodott jelentések ezért aztán vagy megkerülik egy ilyen átfogó index képzésének problémáját (lásd például OECD 2009) – és nem állnak elő minden országra vonatkozóan egyetlen gyermekjól-létet mérő indikátorral –, vagy az országoknak az egyes dimenziók mentén elért helyezési sorrendjeit átlagolják (lásd például UNICEF 2007). Megnyugtató azonban, hogy az idevágó vizsgálatok tükrében (lásd erről Heshmati et al. 2007, Dijkstra 2009) az országok gyermekjól-léti rangsora robusztusnak tűnik, vagyis nem változik lényegesen az aggregálási eljárás megválasztása függvényében.

3. A gyermekszegénység és gyermekjól-lét indikátorai a nemzetközi összehasonlító vizsgálatokban

Az Európai Unió deklarált politikai elköteleződése a gyermekszegénység és társadalmi kirekesztés elleni fellépés és a gyermekek jól-létének előmozdítása iránt a 2000-es évek közepéig nyúlik vissza (lásd erről Tárki 2011). Ebben a folyamatban nagy jelentőséggel bírt az Európai Bizottság Szociális Védelmi Bizottsága gyermekek szegénységével és jól-létével foglalkozó munkacsoportjának 2008-ban publikált jelentése. Ez a „Child Poverty and Well-Being in the EU” cím alatt közölt tanulmány többek között arra is vállalkozott, hogy áttekintse a gyermekszegénység és jól-lét elemzésére és monitorozására használt indikátorokat az unió tagállamaiban. A jelentés a gyermekszegénység és jól-lét hét dimenzióját különbözteti meg: a jövedelem és anyagi depriváció mellett további hat, nem materiális dimenziót. Ezek a lakás, a környezetminőség, az egészség, az iskola, a társadalmi részvétel és családi környezet, valamint a kockázatoknak való kitettség és az életmódkockázatok (2008: 78-83).

Az utóbbi néhány évben több hasonló idevágó vizsgálat folyt a különböző nemzetközi intézmények megbízásából, illetve műhelyekben. Ezeknek a produktumai közül is négyet emelnénk ki: az UNICEF Innocenti Research Centre 2007-ben készült „Child Poverty in Perspective: An Overview of Child Well-Being in Rich Countries” jelentését, az OECD 2009-es „Doing Better for Children” kiadványát, Bradshaw és Richardson 2009-es cikkét, valamint a TÁRKI által jegyzett „Child Well-Being in the European Union: Better monitoring instruments for better policies” című tanulmányát. A felsorolt jelentésekben elemzett gyermekjól-léti dimenziókat az 1. táblázatban foglaltuk össze. Ezekon kívül ki

fogunk még térni az UNICEF 2010-es „The Children Left Behind” című jelentésére is, amely a fenti tanulmányoktól eltérő kérdést állít a középpontba (lásd később) – és az összefoglaló táblázatban ennek okán nem szerepel.

A táblázatban bemutatott kutatási jelentéseket egymással összevetve az vehető észre először is, hogy van négy, a különböző kutatóműhelyek mindegyike által vizsgálat alá vont dimenzió: az anyagi jól-lét, az egészséggel összefüggő jól-lét, az oktatási jól-lét és az életmódkockázatok. Bizonytalanság övezi ugyanakkor a további három dimenziót: a szubjektív jól-létet, a családi és kortárs kapcsolatokat, valamint a lakás és lakókörnyezetet. Ahogyan a táblázatból is látható, a szubjektív jól-lét az UNICEF 2007-es jelentésében önálló dimenzió, miközben az OECD tanulmányban ebből csak az iskolai élet szubjektív minősége jelenik meg, a Tárki tanulmányában pedig a szubjektív jól-lét az egészség dimenzió részét képezi. A családi és kortárskapcsolatok a négy tanulmányból csak kettőben képezik vizsgálat tárgyát. A lakás és lakókörnyezet csak egy jelentésben szerepel önálló jól-léti dimenzióként (lásd OECD 2009), míg másutt vagy hiányzik, vagy az anyagi jól-lét dimenzió egyik komponense (lásd Tárki 2011).

Részint már ebből az áttekintésből is kiviláglik, hogy a gyermekjól-lét dimenziói sem teljesen ugyanazokat a komponenseket fedik a különböző kutatóműhelyek jelentéseiben. Az oktatási depriváció komponens – amely az oktatási feltételekkel, eszközökkel való otthoni rendelkezést sűríti magába – még „keresi a helyét”; egyszer az anyagi jól-lét, másszor az oktatási jól-lét dimenziói között bukkan fel. Nem eldöntött még a helye az egészségmagatartás komponensnek sem, amely egyes alkalmakkor az egészség, máskor pedig az életmódkockázatok alá sorolódik be. Ugyanez áll a biztonság komponensre is, amely néhol az egészség dimenzióba kerül, néhol az életmódkockázatokkal alkot egy dimenziót.

A táblázatban felsorolt tanulmányok közül a Bradshaw-Richardson (2009) által jegyzett a legátfogóbb, abban az értelemben legalábbis, hogy a jól-lét mind a hét – fentebb felsorolt – dimenziójával foglalkozik. A többi jelentés esetében legalább egy-egy jól-léti dimenzió kívül marad a fókuszon. Az OECD tanulmányban általában véve kevésbé hangsúlyos az anyagi jól-lét dimenziója: nem szerepel anyagi depriváció komponens és a munkaerő-piaci helyzet komponens sem. A Tárki (2011) jelentésében a szubjektív jól-lét dimenziója kap relatíve kisebb figyelmet (csak az egészség dimenzióán belül kerül elő az egyik komponens). A vizsgált dimenziókat illetően ugyanakkor messze ez utóbbi tanulmányban a legmélyrehatóbb az elemzés. Az UNICEF (2007) kiadványában a lakással összefüggő jól-lét tűnik a leginkább mellőzöttnek. A gyermekek megkérdezésén alapuló jól-lét koncepciója viszont leginkább ebben a jelentésben, illetve Bradshaw és Richardson 2009-es cikkében domborodik ki. A szubjektív jól-lét dimenziója mindkét utóbbi vizsgálatban magában foglalta mind az egészségi állapot, mind az iskolai élet, mind pedig a személyes jól-lét gyermekek által történő értékelését.

Azt is megállapíthatjuk továbbá, hogy a különböző vizsgálatok eltérő mértékben juttatják érvényre a gyermekjól-lét egy-egy országon belüli *egyenlőtlenségeinek* szempontját. Az oktatási jól-lét dimenzióján belül például az iskolai teljesítmény komponense egyes jelentésekben (lásd UNICEF 2007) csak mint országos átlag (i.e. a kompetenciapontszámok átlaga) szerepel. Másutt viszont (lásd OECD 2009) emellett a gyermekek iskolai teljesítményének nemzeti egyenlőtlenségét is figyelembe veszik. Sőt, az UNICEF 2010-es (a táblázatban nem szereplő) jelentése kifejezetten az egyenlőtlenségekre, azon belül is az eloszlás aljának egyenlőtlenségeire fókuszál. Ennek a vizsgálatnak a középpontjában az a kérdés áll, hogy milyen mértékben engedik meg az egyes országok a hátrányos helyzetben lévő gyerekek lemaradását a különböző jól-léti dimenziókban. Azaz a fókuszba kifejezetten a jól-lét egyenlőtlenségei kerültek, mégpedig az, hogy mekkora a távolság az eloszlás közepe (medián) és a legalja között. Köznapi értelemben véve úgy is fogalmazhatunk, mennyire szakadnak le az eloszlás alján lévő gyerekek az adott országban nemzeti sztenderdnek tekintett szinttől. Erre az angol nyelvű irodalom „bottom-end inequality” kifejezéssel utal, amit magyarra az eloszlás aljának egyenlőtlenségeként fordíthatnánk.

1. tábla. A gyermekszegénység és gyermekjól-lét dimenziói a nemzetközi jelentésekben

UNICEF 2007	OECD 2009*	Bradshaw–Richardson 2009	TÁRKI 2011**
<i>Anyagi jól-lét.</i> Komponensei: jövedelmi szegénység, depriváció (anyagi, oktatási és kulturális), foglalkoztatás	<i>Anyagi jól-lét.</i> Komponensei: átlagjövedelem, jövedelmi szegénység, oktatási depriváció	<i>Anyagi jól-lét.</i> Komponensei: jövedelmi szegénység, depriváció (anyagi, oktatási, kulturális), foglalkoztatás	<i>Anyagi jól-lét.</i> Dimenziói: jövedelmi szegénység, anyagi depriváció, lakás (túlszűfolttság, lakhatással összefüggő költségek), foglalkoztatás
<i>Egészség és biztonság.</i> Komponensei: csecsemőkori egészség, prevenció, biztonság	<i>Egészség és biztonság.</i> Komponensei: csecsemőkori egészség, prevenció, egészségmagatartás, mortalitás	<i>Egészség.</i> Komponensei: csecsemőkori egészség, prevenció, egészségmagatartás	<i>Egészség.</i> Komponensei: csecsemőkori egészség, prevenció, egészségmagatartás (beleértve a szubjektív személyes jól-létet is)
<i>Oktatási jól-lét.</i> Komponensei: iskolai teljesítmény, ami az alapvető készségek után van, munkába való	<i>Oktatási jól-lét.</i> Komponensei: átlagos iskolai teljesítmény és annak egyenlőtlensége,	<i>Oktatási jól-lét.</i> Komponensei: iskolai teljesítmény, iskolai részvétel, munkába való	<i>Oktatási jól-lét.</i> Komponensei: iskolai teljesítmény, iskolai részvétel, oktatási

átmenet	munkába való átmenet	átmenet	depriváció
<i>Életmódkockázatok.</i> Komponensei: egészségmagatartás, életmódkockázatok, erőszak	<i>Életmódkockázatok</i>	<i>Kockázatok és biztonság.</i> Komponensei: erőszak, mortalitás, életmódkockázatok	<i>Életmódkockázatok</i>
<i>Szubjektív jól-lét.</i> Komponensei: szubjektív egészségi állapot, iskolai élet minősége, személyes jól- lét	<i>Iskolai élet minősége</i>	<i>Szubjektív jól-lét.</i> Komponensei: szubjektív egészségi állapot, iskolai élet minősége, személyes jól-lét	-
<i>Családi és kortárs kapcsolatok.</i> Komponensei: családszerkezet, családi kapcsolatok, kortárs kapcsolatok	-	<i>Családi és kortárs kapcsolatok.</i> Komponensei: családstruktúra, családi kapcsolatok, kortárs kapcsolatok	-
-	<i>Lakás és lakókörnyezet.</i> Komponensei: túlszűfolttság, helyi környezet minősége	<i>Lakás és lakókörnyezet.</i> Komponensei: túlszűfolttság, helyi környezet minősége, lakásproblémák	ld. Anyagi jól-lét dimenziójánál

Forrás: saját szerkesztés. *A jelentésben a dimenziókon belül nincsenek explicit módon elkülönítve komponensek. Az itt feltüntetett komponenseket a jelentésben szereplő indikátorok alapján azonosítottuk. **A jelentés alapvetően anyagi és nem-anyagi dimenziókat (egészség, oktatás, életmódkockázatok) különböztet meg. A táblázatban az anyagi jól-léten belül részletezett komponensek így – státuszukat tekintve – valójában ugyanúgy dimenziók, hasonlóan az összes többi nem-anyagi dimenzióhoz.

4. A gyermekek anyagi jól-léte Magyarországon nemzetközi összehasonlításban

Ebben a fejezetben a fenti vizsgálatok eredményeit együttesen figyelembe véve kíséreljük meg felvázolni a gyermekszegénység és gyermekjól-lét magyarországi helyzetét az európai országok adatainak tükrében. Az elemzésben az anyagi jól-lét dimenziójára irányul. Amennyiben elfogadjuk, hogy egy országnak a gyermekjól-lét különböző dimenzió mentén elért teljesítményei egymással összevethetők, akkor a jól-lét dimenziói közül az anyagi jól-lét az, amely mentén Magyarország a leggyengébben teljesít. Ez derül ki legalábbis az UNICEF 2007-es jelentéséből, amely 21 OECD tagország helyzetét rangsorolja összesen hat dimenzió mentén. A gyermekek anyagi jól-létének mezőnyében az utolsó előtti helyet foglaljuk el, egyedül Lengyelországot utasítva magunk mögé (lásd 2. sz. tábla).

Noha az áttekintésre kiválasztott különböző kutatási jelentések az országoknak nem ugyanarra a körére terjednek ki, és mint láttuk, módszertani értelemben sem egységesek, a gyermekek anyagi jól-létét illetően meglehetősen egybecsengenek a belőlük levonható következtetések. Magyarország e tekintetben a 30 tagállamra kiterjedő OECD 2009-es jelentésben a 20. helyen áll. Az EU-n belüli pozíciónk sem sokkal jobb: Bradshaw–Richardson (2009) vizsgálatában a 23. helyre rangsorolódtunk. Ráadásul, Magyarország az anyagi jól-lét *egyenlőtlenségei* szempontjából is a nemzetközi mezőny végén foglal helyet az UNICEF 2010-es jelentése alapján. Ez azt jelenti, hogy nemcsak a gyermekek anyagi jól-léte terén teljesítünk rosszul, hanem sajnálatos módon abból a szempontból is, hogy egyike vagyunk azon OECD tagállamoknak, ahol a legjelentősebb a szegény gyermekeknek a középmezőnyhöz viszonyított lemaradása (erről lásd még később).

Az anyagi jól-létet alkotó fő komponenseket – jövedelmi szegénység, foglalkoztatási helyzet, depriváció és lakáskörülmények – a tanulmány hátralévő részében részletesen is tárgyaljuk (lásd ehhez 3. sz. összefoglaló tábla).

2. tábla. Magyarország helyezése a gyermekek anyagi jól-léte rangsorában

	UNICEF 2007	OECD 2009	Bradshaw-Richardson (2009)	UNICEF 2010
Szempont	<i>Anyagi jól-lét szintje.</i> Komponensei: jövedelmi szegénység, depriváció (anyagi, oktatási és kulturális), foglalkoztatás	<i>Anyagi jól-lét szintje.</i> Komponensei: átlagjövedelem, jövedelmi szegénység, oktatási depriváció	<i>Anyagi jól-lét szintje.</i> Komponensei: jövedelmi szegénység, depriváció (anyagi, oktatási kulturális), foglalkoztatás	<i>Anyagi-jól lét „bottom-end” egyenlőtlensége.</i> Komponensei: jövedelmek, oktatási erőforrások és lakáskörülmények egyenlőtlenségei
Vizsgált országok	OECD országok*	OECD tagországok	EU tagállamok+ Norvégia+Izland	Európai OECD tagországok + USA
Helyezés	20/21	20/30 (illetve 17/22, ha csak az európai OECD tagállamokat tekintjük)	23/24	22/24

Forrás: saját szerkesztés a megjelölt tanulmányok alapján. * A vizsgálatból a következő 9 tagország maradt ki adathiány miatt: Ausztrália, Izland, Japán, Luxemburg, Mexikó, Új-Zéland, Szlovák Köztársaság, Dél-Korea és Törökország.

4.1. Jövedelmi szegénység

A gyermekek anyagi jól-létének első számú indikátora a *relatív jövedelmi szegénység*. Ez az Európai Unióban elfogadott definíció szerint a nemzeti medián jövedelem 60%-ánál – azaz a szegénységi küszöbnél – kisebb ekvivalens² háztartási jövedelemből élő gyermekek aránya³. Magyarországon 2010-ben minden ötödik gyermek (20,3%) minősült relatív szegénységben élőknek (a szociális transferek kifizetése utáni állapotnak megfelelően). A magyarországi relatív szegénységi arány az EU-27 átlaggal egyező (lásd 3. sz. ábra), és alatta marad az újonnan csatlakozott államok (a továbbiakban NMS-12) 23,3%-os átlagának. Kedvezőtlenebbül fest azonban a gyermekszegénység összképe, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a szegénység kockázata (20,3%) lényegesen nagyobb a gyermekek körében, mint a teljes népességben (12,3%). Sőt, az összes tagállam között Magyarországon a legkedvezőtlenebb a gyermekek szegénységi rátája a teljes népesség szegénységi rátájához viszonyítva.

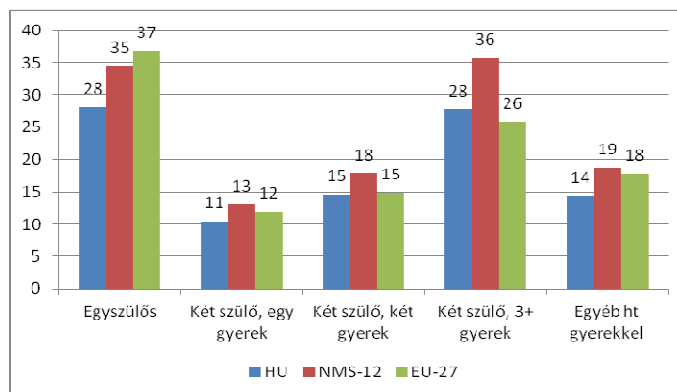
A gyermekkoron belül három életkori szakaszt – a 0-5 éves, a 6-11 és a 12-17 éves korig tartó szakaszokat – megkülönböztetve az látszik, hogy felfelé lépdelve csekély mértékben ugyan, de emelkedik a szegénységi arány, és a 12-17 éves korcsoportba tartozó gyermekek körében éri el a legmagasabb értéket az EU egészén belül. Magyarország – az EU-SILC 2010-es adatai alapján – azon tagállamok közé tartozik, amelyekben nincs szignifikáns különbség a gyermekek e három életkori csoportjára számított szegénységi arányban.

Mint az EU egészében és a legtöbb tagállamban külön-külön is, nálunk is az egyszülős családban élő gyermekek a leginkább érintettek (lásd. 1. sz. ábra). Az ilyen gyermekek 28,1%-a élt a szegénységi küszöb alatt 2010-ben, szemben a 36,8%-os EU-átlaggal. Magyarországon azonban a „két szülő és három vagy annál több gyermek” típusú családok helyzete sem jobb: az ilyen családban nevelkedő gyermekek 27,8%-a él szegénységben (szemben a 25,9%-os EU-átlaggal). Ha azt nézzük, hogy a szegénységben élő gyermekek jellemzően milyen háztartástípusból kerülnek ki leginkább, akkor a következőt találjuk. Az EU egészében a legtöbb ilyen gyermek (29%) a „két szülő két gyermekkel” típusú háztartásban él, de meglehetősen nagy e téren a változatosság. Míg egyes tagállamokban a legtöbb szegény gyermek egyszülős háztartásban él, addig másutt, köztük Magyarországon is, azok vannak köztük a legtöbben (32%), akik nagycsaládban élnek (Tárki 2011).

² Az ekvivalens háztartási jövedelem számításának lényege, hogy figyelembe veszi a különböző méretű és összetételű háztartások egymástól eltérő igényeit.

³ Más meghatározás szerint a nemzeti medián jövedelem 50%-a jelenti a szegénységi küszöböt. Ezt használja például az UNICEF.

1. ábra. A relatív szegénységi ráta háztartástípusonként, 2010 (%)

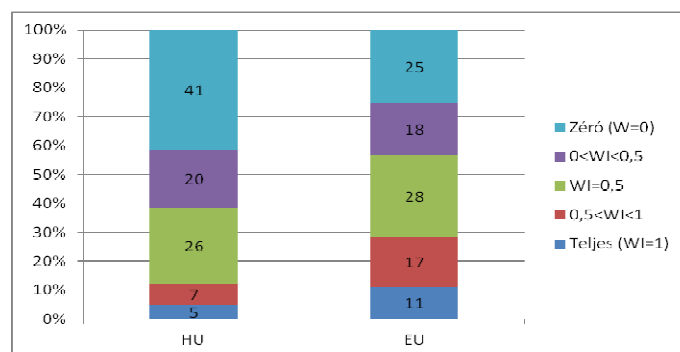
Az adatok forrása: Eurostat, EU-SILC.

Megjegyzés: Az NMS-12 rövidítés az újonnan csatlakozott EU tagországokat jelzi.

A kereső nélküli háztartásban nevelkedő gyermekek körében nagyságrendekkel nagyobb a szegénységben élők aránya, mint azokban a háztartásokban, amelyek szoros kapcsolódnak a munkaerőpiachoz. A Tárki (2011) EU-SILC adatokon végzett számításai azt mutatják, hogy a munkanélküli gyermekes háztartásokban (vagyis, ahol az adott évben a háztartás munkaintenzitása, $WI=0$) körülbelül nyolcszor akkora volt a szegénységi kockázat 2008-ban, mint azokban a háztartásokban, ahol minden munkaképes korú tag dolgozik ($W=1$): szám szerint az előbbi csoportban 64, míg az utóbbiban 8%. A legtöbb tagország vonatkozásában elmondható, hogy ahol mindkét szülő dolgozik, a szegénységi kockázat jelentősen visszaesik. A kevés kivételt többnyire újonnan csatlakozó államok jelentik, ahol a gyermekszegénység problémája jelentős részben az alacsony bérekre vezethető vissza (Magyarország nem tartozik ebbe a csoportba).

A Tárki (2011) számításai szerint Magyarországon 2008-ban a szegény gyermekek negytedede élt (41%) olyan háztartásban, amelynek egyetlen munkaképes korú tagja sem volt jelen a munkaerőpiacon ($WI=0$). Ez nagyságrendekkel fölülte van az EU egészét jellemző 25%-os aránynak, és a tagországok között az egyik legkedvezőtlenebb adat. Mindössze minden huszadik szegénységben élő gyermek nevelkedik ezzel szemben olyan háztartásban, ahol a munkaképes korú háztartástagok teljes munkaidőben dolgoztak ($WI=1$). Ez számottevően kisebb, mint az EU-ra jellemző 11%-os arány. Ezek az adatok önmagukban is jelzik, hogy nálunk a gyermekes háztartások számára mindenekelőtt az állástalanság jelenti a szegénység legfőbb kockázatát.

2. ábra. A relatív szegénységben élő gyermekek megoszlása a háztartások munkaintenzitása szerint, 2008 (%)

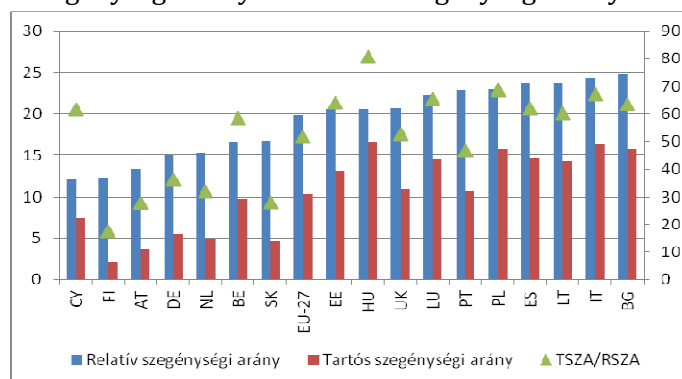

Az adatok forrása: Tárki 2011. Megjegyzés: a munkaintenzitás a háztartások munkaerő-piaci részvételét mérő indikátor. Amikor WI=0, akkor a háztartásnak nincs kereső tagja, ellenben amikor WI=1, akkor minden munkaképes korú tag teljes munkaidőben dolgozik.

Fontos kérdés, hogy a gyermekszegénység mennyire tartós, több éven át fennálló, azaz mennyire lehetséges a szegénységből való kilépés. Ezt a *tartós szegénységi arány* méri, amely a vizsgálat évében és az azt megelőző 3 éven belül legalább 2 évben a medián 60%-a alatti jövedelemmel rendelkezők arányát mutatja. A tartós szegénységi ráta EU tagállamokra vonatkozó értékei 2008-ra és 2009-re állnak rendelkezésre, az utóbbi évben azonban csak 17 tagállamra. A 2009-es (a mutató definíciójának megfelelően 2006-2009-es) adatokat tekintve szembetűnik, hogy a magyarországi arányszám a legkedvezőtlenebb. Nálunk 16,6% a gyermekek tartós szegénységi aránya, szemben a 17 tagország 10,3%-os és az új tagországok 13,6%-os átlagával. Ez 2008-hoz képest negatív irányú elmozdulás. Abban az évben (2005-2008) még nem a magyarországi ráta (13,4%) volt a mezőnyben a legmagasabb; többek között nálunk rosszabbul teljesített Olaszország, Spanyolország, Lengyelország is. Együtt értelmezve a relatív szegénységi arányt és a tartós szegénységi arányt (lásd 3. sz. ábra), azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az utolsó rendelkezésre álló adatok szerint az EU-n belül Magyarországon a legnagyobb a szegénységben élő gyermekeknek az esélye arra, hogy tartósan szegények maradjanak. Ez összefüggésben állhat többek közt⁴ azzal is, hogy a szegénység problémája nálunk nagymértékben az alacsony munkapiaci részvétel problémájára vezethető vissza (lásd erről később), az pedig jellemzően nem rövidtávon orvosolható.

⁴ Tekintve a jelen vizsgálat elsődleges célját, ehelyett nem térünk ki az olyan egyéb fontos – és egymással is összefüggő – tényezőkre, mint a területi hátrányok, az alacsony iskolázottság problémája, a szegénység etnikai vetülete.

3. ábra. A relatív szegénységi arány és a tartós szegénységi arány az EU-ban, 2009 (%)

Az adatok forrása: Eurostat, EU-SILC.

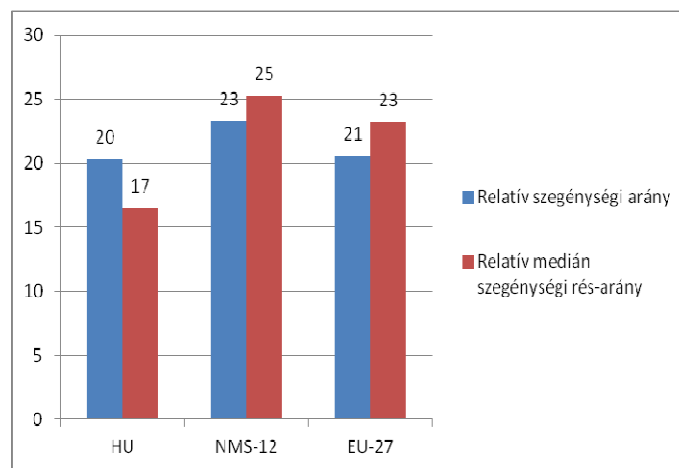
Megjegyzés: a TSZA/RSZA a relatív szegénységi arány és a tartós szegénységi arány hányadosa. A nem feltüntetett EU tagállamokra vonatkozóan nem állt rendelkezésre adat.

Míg a – fejezet elején tárgyalt – relatív szegénység arány a szegénység kiterjedését méri, addig a szegénység *súlyosságáról* vagy *intenzitásáról* az ún. *relatív medián szegénységi rés-arány* nyújt információt (lásd 4. ábra). Ez nem más, mint a szegény gyermekek medián jövedelmének a szegénységi küszöbtől (vagyis a medián jövedelem 60%-ától) mért távolsága a szegénységi küszöb arányában kifejezve. A szegénységi rés-arány Magyarországon 2010-ben 16,2%, ami mind az EU-27, mind pedig az újonnan csatlakozott államok átlagához mérten (23,8 és 28,6%) a szegénység alacsonyabb intenzitását jelzi. Azaz, noha – mint fentebb láttuk –, a gyermekek jövedelmi szegénységének kiterjedése Magyarországon az EU-átlag körüli, súlyosságát tekintve úgy tűnik, elmarad attól.

Az UNICEF 2010-es jelentése a szegénység súlyosságát egy másik, úgyszintén a jövedelemeloszlás aljára fókuszáló indikátor mentén elemzi. Ez a – kevésbé elterjedt – indikátor a jövedelmi egyenlőtlenségét úgy méri, hogy a 10. percentilis pozíciójú gyermek rendelkezésére álló jövedelmét a medián (50. percentilis) jövedelemhez viszonyítja; az egyenlőtlenség mértékét ez a különbség adja a medián jövedelem százalékában kifejezve. Másként fogalmazva: annak a gyermeknek a jövedelmét veti össze a medián helyzetű gyermekével, aki az adott társadalomban élő gyermekek 90%-ánál szegényebb. Míg tehát a relatív jövedelmi szegénység mutatóval azt mérjük, hogy a gyermekek hány százaléka él a szegénységi küszöb alatti (a mediánjövedelem 60%-ánál kisebb) jövedelemből, addig ez az indikátor arról informál, hogy az eloszlás alján lévő gyermekek jövedelme milyen mértékben marad el a – nemzeti sztenderdnek tekinthető – mediánjövedelemtől. Vagyis különbség a két indikátor között, hogy míg a relatív szegénységi arány a szegénység kiterjedésére fókuszál, addig ez a *legszegényebbek leszakadásának mértékére*. A szegénységi rés-arány indikátorához abban hasonlít, hogy mindkettő az eloszlás aljának egyenlőtlenségeit méri, ám ez nem a szegénységi küszöb alatt élőkre (tehát a relatív értelemben szegényekre), hanem egy annál is szűkebb körre,

a legszegényebbekre koncentrál. Magyarországon a jövedelmi egyenlőtlenség „bottom-end” indikátora 44,6%, amellyel az európai OECD államok középmezőnyébe sorolódunk (lásd 5. ábra). Az országoknak ebben a csoportjában 39,4% és 56,6% között szóródik ez az indikátor; a minimumát a skandináv országokban és Ausztriában, a maximumát pedig a mediterrán országokban veszi fel. Az összehasonlításban szereplő három posztoszocialista tagállam közül a Cseh Köztársaság szintén a mezőny középső harmadában, míg Lengyelország az alsó harmadban helyezkedik el.

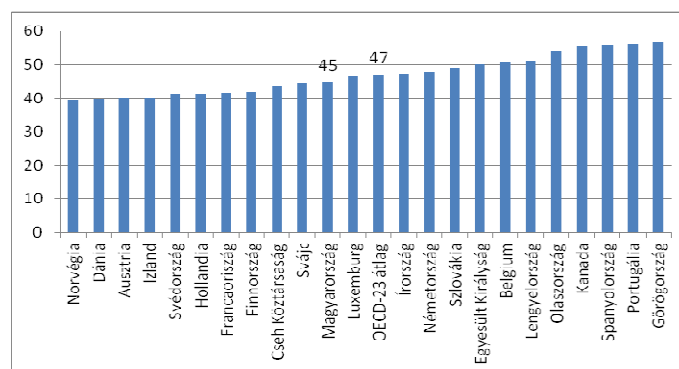
4. ábra. A jövedelmi szegénység kiterjedését és súlyosságát mérő indikátorok Magyarországon és az EU-ban, 2010 (%)

Az adatok forrása: Eurostat, EU-SILC.

Megjegyzés: Az NMS-12 rövidítés az újonnan csatlakozott EU tagországokat jelzi.

5. ábra. A jövedelmek „bottom-end” egyenlőtlensége Magyarországon és az OECD tagállamokban, 2008 (%)

Az adatok forrása: UNICEF (2010)

Megjegyzés: Az ábrán feltüntetett értékek a 10. percentilis és a medián helyzetű gyermekek jövedelme közötti szakadékot jelzik (a medián %-ában)

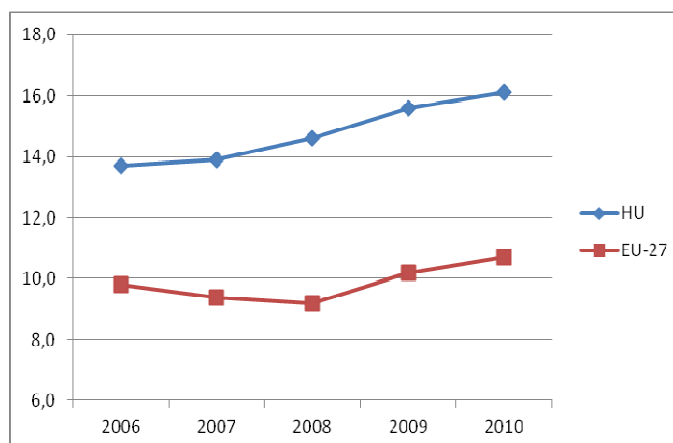
Összegezve a fentieket: a gyermekek relatív jövedelmi szegénységi aránya Magyarországon az uniós átlag körüli, miközben a szegénység intenzitását, súlyosságát jelző relatív medián szegénységi rés-arány annál lényegesen kedvezőbb. A legszegényebb gyermekeknek a nemzeti sztenderdtől való leszakadása európai viszonylatban közepesnek mondható. Aggodalomra ad okot azonban az, hogy ezekhez a mutatókhoz azonban a tartós szegénységnek az EU tagállamai közötti legmagasabb szintje társul, legalábbis az utolsó elérhető (2009-es) adat szerint.

Visszakanyarodva egy gondolat erejéig a fejezet elején tett megállapításhoz, mely szerint a gyermekek anyagi jól-léte Magyarországon elmarad mind az OECD mind az EU tagállamaihoz mérten, a következőket tehetjük hozzá. Ez a kedvezőtlen aggregált anyagi jól-lét nem elsősorban a jövedelmi szegénységre, hanem egyéb tényezőkre vezethető vissza. Bradshaw és munkatársa (2009) fentebb már idézett tanulmánya is ezt látszik alátámasztani. Ebből az olvasható ki, hogy Magyarországon a gyermekek anyagi jól-léte az azt alkotó három fő komponens – jövedelmi szegénység, depriváció, háztartások foglalkoztatottsága – közül legnagyobb mértékben a háztartások rossz munkaerő-piaci helyzetének tudható be.

4.2. A háztartások munkaerő-piaci helyzete

A gyermekszegénységet alapvetően meghatározza a háztartások foglalkoztatási helyzete. A gyermekes háztartások munkaerő-piaci helyzetére vonatkozó adatok az Eurostat LFS felméréséből állnak rendelkezésre. Ezek szerint Magyarországon kiugróan magas a *foglalkoztatott nélküli háztartásban* élő gyermekek aránya: 2010-ben 16,1%, szemben az EU-27 10,7%-os átlagával. az ország ezzel nemcsak az összes posztszocialista országnál teljesít rosszabbul, hanem az Egyesült Királyságot és Írországot leszámítva minden tagállamnál. Ráadásul, a kereső nélküli háztartásban nevelkedő gyermekek EU-átlagnál jóval magasabb aránya tartósan fennálló tendencia (lásd. 6. sz. ábra).

6. ábra. A kereső nélküli háztartásban élő gyermekek aránya Magyarországon és az EU-ban (%)

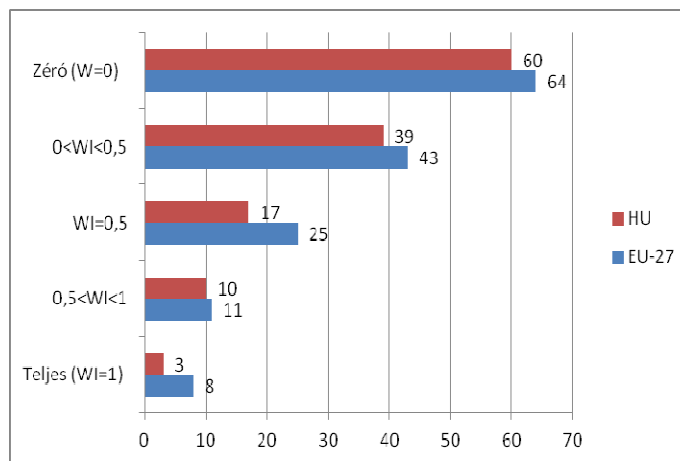

Az adatok forrása: Eurostat, EU-SILC.

A foglalkoztatási komponenst mérő másik – az EU-ban kiemelten fontos – indikátor az *alacsony munkaintenzitású (WI<0,2) háztartások aránya*. Magyarországon az alacsony munkaintenzitású háztartásokban élő gyermekek aránya – a Tárki (2011) EU-SILC adatokon alapuló számításai szerint – jócskán az uniós átlag fölötti: 2008-ban a gyermekek 15,8%-a élt ilyen háztartásban szemben a 9,7%-os uniós szinttel. Nálunk rosszabb mutatóval ebben az évben csak az Egyesült Királyság rendelkezett. Az alacsony munkapiaci részvétel nagyon szoros összefüggést mutat a szegénységi kockázattal. Általában véve és Magyarországra vonatkozóan is fennáll, hogy minél nagyobb a háztartások munkaintenzitása, annál kisebb a gyermekszegénységi kockázat. Magyarországon azok között a gyermekek között, akik olyan háztartásban élnek, ahol senki nem dolgozik (WI=0), 60% a szegénységi arány, miközben a teljes munkaintenzitású háztartásokban (WI=1) élő gyermekek körében 3%-ra zsugorodik ez a ráta (lásd 7. sz. ábra). Ez arra enged következtetni, hogy a háztartások teljes munkaintenzitása nálunk nemzetközi összehasonlításban jelentős védelmet nyújt a gyermekszegénység ellen, szemben több poszt-szocialista tagállammal (például Litvániával, Lettországgal és Romániával).

7. ábra. A relatív jövedelmi szegénységben élő gyermekek aránya a háztartás munkaintenzitása szerint, 2008 (%)

Az adatok forrása: Tárki 2011. Megjegyzés: a munkaintenzitás a háztartások munkaerő-piaci részvételét mérő indikátor. Amikor WI=0, akkor a háztartásnak nincs kereső tagja, ellenben amikor WI=1, akkor minden munkaképes korú tag teljes munkaidőben dolgozik.

A gyermekes háztartások munkaerő-piaci helyzetének alakulásában fontos tényező a megfizethető gyermekgondozás elérhetősége. A háztartások foglalkoztatottságával összefüggésben, annak egyik indikátoraként elemzi a Tárki (2011) a 0-2 éves korú bölcsődébe be nem írt gyermekek arányát. Az EU-SILC-ből származó adatok szerint 2009-ben az EU egészében a 0-2 éves gyermekek körülbelül 70%-áról gondoskodtak vagy a szüleik, vagy a nem formális gyermekgondozás keretei között. A bölcsődébe be nem írt gyermekek aránya azonban számottevő unión belüli különbségeket mutat. A skála egyik végén észak-európai országokat találunk, míg a másik végén a poszt-socialista országok tömörülnek. Magyarországon tíz 2 év alatti gyermekből több mint kilenc a bölcsődébe nem beírtak száma, aminél alacsonyabb arány már csak Romániát, a Cseh Köztársaságot, Lengyelországot és a Szlovák Köztársaságot jellemzi. Ez az adat jól jelzi a gyermekes szülők hazai kedvezőtlen foglalkoztatási esélyeit.

4.3. Depriváció

A gyermekek anyagi jól-létének fontos komponense a depriváció, amelyet minden itt ismertetett nemzetközi jelentés elemzett. Ebbe – tágabb értelmezésben – az anyagi javaktól való megfosztottságon túl beletartozik az otthoni tanulás feltételeinek, eszközeinek a hiánya és a kulturális javaktól való megfosztottság is. A következőkben kissé részletesebben is szemügyre vesszük ezeket.

4.3.1. Anyagi depriváció

Ismeretes, hogy a jövedelmi szegénység és az *anyagi depriváció* nem feltétlenül járnak kéz a kézben. Az anyagi javaktól való megfosztottság a szegénység abszolút, semmint relatív mértékéről nyújt információt (lásd pl. Tárki 2011: 33). Az anyagi depriváció kiterjedtségének indikátora azt jelzi, hogy egy fogyasztási javakat és egyéb életminőséggel kapcsolatos, összesen kilenc tételt tartalmazó listából a gyermekek hány százaléka kénytelen legalább három tételről lemondani. Szokás megkülönböztetni a *súlyos anyagi deprivációt*, amit az ugyanezen listából négy tételt nélkülözni kényszerülő gyermekek arányával mérnek.⁵ (Idevágó kérdések az EU-SILC felmérésben és a HBSC-ben szerepelnek.) Általában véve elmondhatjuk, hogy a poszt szocialista országokban messze az EU-átlag fölötti az anyagi (és súlyos anyagi) deprivációval sújtott gyermekek aránya. Magyarország azonban nemcsak az EU-átlagtól marad el e tekintetben, hanem a volt keleti blokk országainak többségétől is. Míg az EU-ban 2010-ben minden ötödik (20,4%) gyermek számított depriváltnak, az újonnan csatlakozott országokban 37,8%-uk, addig nálunk már közel minden második (47,4%-uk). A magyarországinál csak Romániában és Bulgáriában rosszabb a helyzet, ahol a gyermekek több mint fele anyagilag deprivált.

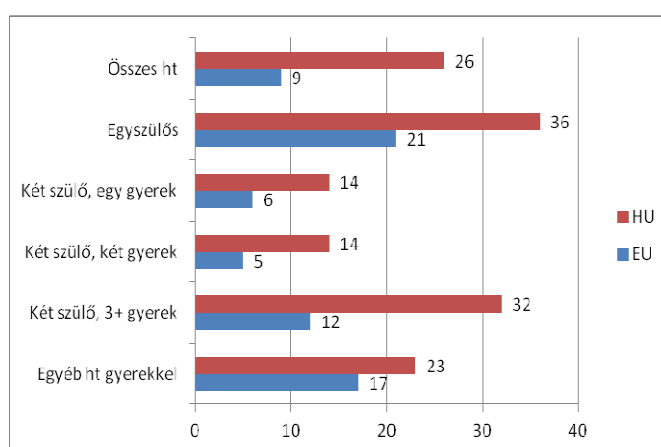
A Tárki 2009-es adatokra támaszkodó jelentése alapján súlyos anyagi depriváció (legalább 4 tétel nélkülözése) az EU-ban a gyermekek 9,4%-át érinti, miközben nálunk több mint negyedüket (26,3%) (Tárki 2011). Az anyagi javaktól való súlyos megfosztottság mind Magyarországon, mind pedig az EU-ban az egyszülős háztartásokban a leggyakoribb: nálunk az ilyen háztartásban nevelkedő gyermekek 36%-ánál, addig az EU-ban csak minden ötödik (21%) egyszülős háztartásban fordul elő (lásd 8. sz. ábra). Míg azonban a nagycsaládban élő gyermekek helyzete az EU-ban sokkal jobb, addig Magyarországról ez nem mondható el. Az ilyen háztartásban élő gyermekek körében Magyarországon minden harmadik küzd súlyos deprivációval (szemben az EU egészére jellemző 12%-kal) (Tárki 2011).

Ahogy az a jövedelmi szegénység kapcsán láttuk, a súlyos anyagi depriváció is szorosan összefügg a háztartások munkaintenzitásával. A kereső nélküli háztartásokban élő gyermekek közt sokszorosára nő az anyagi megfosztottság előfordulási gyakorisága azokhoz képest, akik olyan háztartásnak tagjai, ahol mindenki dolgozik. Ez az összefüggés különösen erős a poszt szocialista országok csoportjában. Magyarországon a legalacsonyabb munkaintenzitású háztartásokban élő gyermekek körében minden

⁵ Ezek mellett létezik még a depriváció mélységének vagy intenzitásának mutatója, ami a gyermekek által kényszerűen nélkülözött tételek átlagos száma.

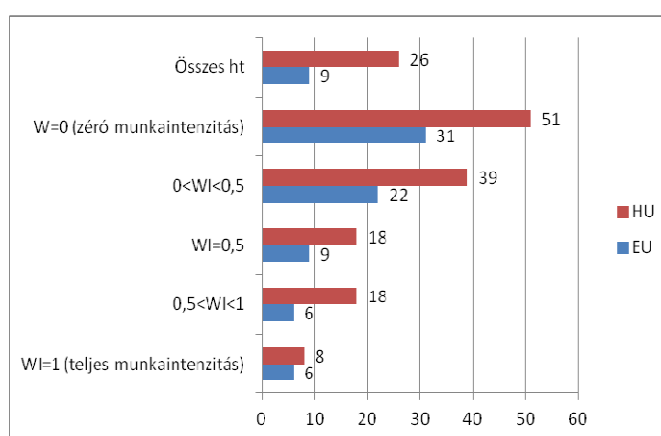
második (51%) súlyos anyagi megfosztottság közepette kénytelen élni, míg a legmagasabb munkaintenzitásúak esetében 8%-uk. Mindeközben az EU egészében ez a ráta 31%-ról 6%-ra változik a munkaintenzitási skála két végpontja között (Tárki 2011). Ahogyan a 9. ábra is mutatja, ez azt jelenti, hogy Magyarországon (és általában a posztoszocialista tagállamokban) a háztartások munkaerőpiacról való távolmaradása nagyobb százalékban vonja maga után az anyagi javaktól való megfosztottságot, mint az EU régi tagállamaiban.

8. ábra. A súlyos anyagi deprivációval sújtott gyermekek aránya az egyes háztartástípusokban Magyarországon és az EU-ban, 2009 (%)

Az adatok forrása: Tárki 2011

9. ábra. A súlyos anyagi deprivációval sújtott gyermekek aránya a háztartások munkaintenzitása szerint Magyarországon és az EU-ban, 2009 (%)

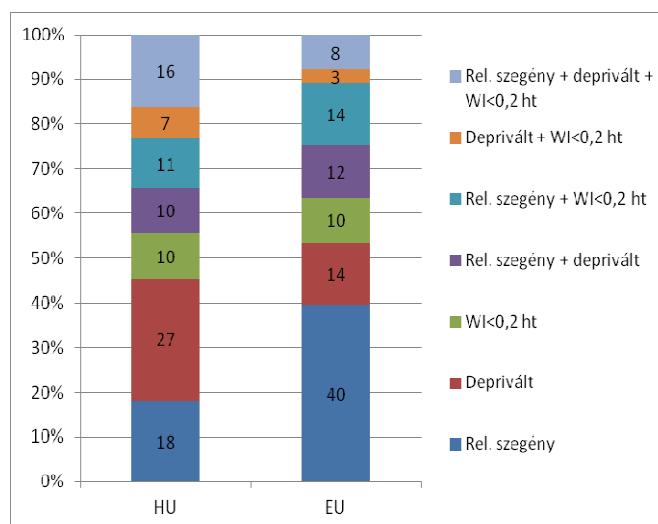
Az adatok forrása: Tárki 2011. Megjegyzés: a munkaintenzitás a háztartások munkaerő-piaci részvételét mérő indikátor. Amikor WI=0, akkor a háztartásnak nincs kereső tagja, ellenben amikor WI=1, akkor minden munkaképes korú tag teljes munkaidőben dolgozik.

Az eddig elmondottakat egy ábra segítségével foglalhatjuk össze. A 10. ábra a szegénység és a társadalmi kirekesztettség által fenyegetett gyermekekről közöl információkat. A gyermekeknek ezt a körét három indikátor: a relatív szegénység, az anyagi depriváció és az alacsony háztartási munkaintenzitás mentén határozzák meg⁶. A Tárki (2011) számításai szerint Magyarországon a gyermekek 35%-a a szegénység és a társadalmi kirekesztettség által fenyegetett (szemben az EU-ra számított 28%-kal). Ezzel egyértelműen sereghajtók vagyunk: a tagállamok közül csak Bulgária került mögénk, és Lengyelország velünk egy szintre. Az ábra az e körbe tartozó gyermekek megoszlását mutatja aszerint, hogy egy vagy több (illetve mely) indikátor alapján minősülnek szegénynek. Összevetve a magyar adatokat az EU átlagával az alábbi megállapításokra juthatunk. Először talán az tűnik szembe, hogy Magyarországon jóval alacsonyabb azoknak a gyermekeknek az együttes aránya, akiket a fentebb felsorolt három probléma közül „csak” egy sújt (55% szemben az EU-ra érvényes 64%-kal). Ez azt sejteti, hogy nálunk fokozottabban van jelen a hátrányok halmozódása. Jól látható az is, hogy míg Magyarországon az érintett gyermekek 18%-ánál nem társul a jövedelmi szegénység más problémával, addig ez az EU-ban az a szóban forgó gyermekek négytizedére áll.

A további elemzéshez érdemes az alacsony ($WI < 0,2$) munkaintenzitású háztartásban élő gyermekek arányából kiindulni. Az ábrából kiolvashatjuk, hogy Magyarországon és az EU-ban ugyanakkora azoknak a gyermekeknek az aránya (10%), akik ilyen háztartásban élnek, de sem nem jövedelmi szegények, sem nem anyagilag depriváltak. E mögött a relatíve alacsony magyar adat mögött azonban az áll, hogy Magyarországon azok a szegénységgel és társadalmi kirekesztettséggel fenyegetett gyermekek, akik korlátozott munkapiaci részvételű háztartásban nevelkednek, nagyobb arányban jövedelmi szegények (11%), vagy anyagilag depriváltak is (7%), vagy egyszerre mind (16%). Ők együttesen 34%-ot tesznek ki a szegénység és társadalmi kirekesztettség által fenyegetett gyermekek létszámán belül, ami érzékelhetően fölötte van az EU egészére számított 25%-nak.

⁶ Megjegyzendő, hogy ezeket az indikátorokat az EU2020 szegénységi célok meghatározásakor jelölték ki.

10. ábra. A szegénység és a társadalmi kirekesztettség által fenyegetett gyermekek megoszlása, 2008 (%)

Forrás: az adatok a Tárki (2011) számításain alapulnak. Megjegyzés: A WI<2 alacsony munkaintenzitású háztartást jelez.

4.3.2. Oktatási és kulturális depriváció

Az otthoni tanulási eszközöktől és feltételektől való megfosztottsággal összefüggésben relatíve nagy az összhang az általunk áttekintett tanulmányok között. Azokat a 15 éves korúakat szokás depriváltként tekinteni, akik kevesebb mint négy otthoni tanulási feltétel (írásztal, csendes hely) és oktatási eszköz (számítógép, oktatászoftver, internetkapcsolat, szótár, tankönyvek) rendelkezésre állásáról számolnak be. A 2009-es PISA felmérés eredményei alapján, Magyarországon a 15 éves korúak 38%-ánál nem kielégítőek az otthoni tanulási feltételei – abban az értelemben, hogy kevesebb, mint négy tanulási eszköz/feltétel áll otthon a rendelkezésükre a felsorolt hétből⁷. Ez ugyan a 47%-os OECD-34-átlagnál jobb, de az európai országok mezőnyében már kevésbé hízelgő. Közülük mindössze Szlovákiát, Írországot és Görögországot előzzük meg. Az OECD által közzétett eredmények szerint az oktatási depriváltság és a háztartási ekvivalens rendelkezésre álló jövedelem között mérsékelt erősségű, negatív irányú kapcsolat mutatkozik⁸. A depriváció sújtotta magyarországi 15 évesek európai összehasonlításban magas aránya némileg kedvezőbb megvilágításba kerül, ha figyelembe vesszük, hogy Magyarország azon országok között van – karöltve több poszt-socialista európai országgal –, ahol a rendkívül alacsony jövedelemi adathoz

⁷ <http://www.oecd.org/dataoecd/39/34/48968185.pdf>

⁸ 2009-ben a korrelációs együttható az OECD tagállamokra vonatkozóan -0,51 volt.

viszonylag alacsony deprivációs ráta tartozik. Szintén kilóg a sorból, noha épp az ehhez képest fordított helyzet okán, az USA és Japán, ahol a kiugróan magas jövedelem kimagasló deprivációs rátával párosul.

Tovább árnyalhatjuk a képet, ha azt nézzük, hogy az oktatási erőforrásokhoz való otthoni hozzáférés tekintetében mekkorák az egyes országokban az eloszlás alján mért egyenlőtlenségek. A korábban már hivatkozott 2010-es UNICEF tanulmány arra keresi a választ, hogy milyen mértékű a különböző országokban a „nemzeti sztenderd” alatti tanulási feltételekkel rendelkező iskolások elmaradása e sztenderdtől – tekintet nélkül arra, hogy milyen a medián fölött lévők helyzete. Ezt a jelentésben úgy mérték, hogy a nemzeti medián alatt lévő iskolások számára rendelkezésre álló otthoni erőforrások átlagos számának vették a mediántól való különbségét, és azt a medián százalékában fejezték ki. E 2006-os PISA adatokon számított mutató alapján csak három ország – az Egyesült Királyság, Görögország és Szlovákia – mutat a magyarnál nagyobb „bottom-end” egyenlőtlenséget az oktatási erőforrások megléte terén.

A gyermekek otthoni *kulturális erőforrásoktól való megfosztottságát* az itt áttekintett jelentések közül kettő vizsgálja. A depriváltságot mindkettő az iskolások otthonában található könyvek számával méri (pontosabban, a kevesebb, mint 10 könyvről beszámoló 15 évesek arányával). Az UNICEF (2007) jelentése szerint 2006-ban a magyarországi 15 évesek alig több mint 4%-a számolt be arról, hogy otthonában tíznél kevesebb könyv található. Ennél csak a Cseh Köztársaság mutat fel jobb eredményt. (Az európai OECD tagállamokban ez az arány 2 és 13% között szóródik.)

Összegezve az oktatási deprivációval kapcsolatos megállapításokat: Magyarországon európai viszonylatban magas az oktatási-tanulási erőforrásoktól megfosztott 15 évesek aránya, ám ahhoz képest mérsékelt, mint amit a háztartási jövedelem indokolna. Kedvezőtlen, hogy a relatíve magas deprivációs rátához a mediánnál rosszabb helyzetű iskolások nemzetközi viszonylatban jelentős leszakadása is járul. A kulturális depriváció vonatkozásában azonban lényegesen jobb a helyzet nálunk, mint a legtöbb OECD tagállamban.

4.4. Lakáskörülmények

A megfelelő lakáskörülményektől és környezetminőségtől való megfosztottságot a fentebb hivatkozott jelentések közül kettő vizsgálja: az OECD 2009-es és a Tárki 2011-es tanulmánya. Jóllehet, ahogy már utaltunk rá korábban, az előbbi jelentés önálló jól-léti dimenzióként, az utóbbi pedig az anyagi jól-lét komponensei között. Ezen túlmenően a mérés tekintetében is akad különbség: az OECD a lakás túlszűfoaltsága és a helyi környezet minősége indikátorokat használja, míg a Tárki a lakás túlszűfoaltságával és a

magas lakhatási költségekkel mér. Ehelyütt csak a túlszűfolttság indikátorával foglalkozunk. Túlszűfolttság akkor áll fenn, ha az egy háztartásban élők számára rendelkezésre álló szobák száma szűkös, vagyis ha a különböző korú és családi státuszú háztartástagok meghatározott – és tételesen felsorolt – szobaigényei közül legalább egy olyan van, amelyik nem kielégíthető. Ennek méréséhez az EU-SILC-ből származnak adatok⁹.

A túlszűfolt lakásban élő gyermekek aránya szempontjából Magyarország mind az EU, mind az OECD országok mezőnyében a legrosszabb helyzetű országok közé tartozik. Mindkét tanulmányból az derül ki továbbá, hogy általában véve is a kelet-közép-európai és a kelet-európai országokban élő gyermekeket jellemzik a legszűkösebb lakáskörülmények. Magyarországon 2006-ban a gyermekek közel háromnegyede (73%) élt olyan háztartásban, amelyben kisebb volt a szobaszám a háztartástagok számánál (OECD 2009). Ugyanerre az évre vonatkozóan a túlszűfoltásznak az EU-ban alkalmazott, kevésbé szigorú definíciója – és az EU-SILC-ből származó adatok – alapján Magyarországon három gyermekből kettő élt túlszűfolt háztartásban (66,1%). A magyar adat – csakúgy, mint az újonnan belépő tagországoké – nagyságrendekkel magasabb az EU-27 szintjénél (24,8%). Magyarországon a helyzet nem változott 2006 óta sem: az EU-SILC legfrissebb, 2010-es adatai szerint is 66,5% a lakásdeprivációval sújtott gyermekek hazai aránya (szemben az EU-27 23,6%-os arányával).

Emellett az UNICEF 2010-es jelentésből az is kiderül, hogy a gyermekek lakáskörülményeinek (i.e. az egy személyre jutó szobák számának) egyenlőtlensége is Magyarországon a legmagasabb az OECD-24-en belül. Az UNICEF a medián helyzetű gyermek lakáskörülményeit veti össze a medián alatti gyermekeket jellemző átlagos körülményekkel a „bottom-end” egyenlőtlenségek méréséhez. E mutató értéke alapján nálunk a legnagyobb a rosszabb lakásfeltételek között élő gyermekek „nemzeti sztenderdtől” vett leszakadása.

3. tábla. Az anyagi jól-létet mérő indikátorok komponensenként az egyes tanulmányokban

	UNICEF 2007	OECD 2009	Bradshaw-Richardson 2009	TÁRKI 2011
Jövedelmi szegénység		A gyermekes családok átlagos rendelkezésre álló jövedelme (OECD, 2005)		

⁹ Az OECD is alapvetően az EU-SILC felvétel adataiból indul ki (s azt egészíti ki nemzeti adatforrásokkal), és a túlszűfoltasgot arra az esetre értelmezi, amikor a háztartástagok száma meghaladja a szobák számát.

	Relatív szegénységi arány (szegénységi küszöb: a nemzeti medián ekvivalens háztartási jövedelem 50%-a) (2000)	Relatív szegénységi arány (szegénységi küszöb: a nemzeti medián ekvivalens háztartási jövedelem 50%-a) (OECD, cc. 2005)	Relatív szegénységi arány (szegénységi küszöb: a nemzeti medián ekvivalens háztartási jövedelem 60%-a) (EU-SILC 2006)	Relatív szegénységi arány (szegénységi küszöb: a nemzeti medián ekvivalens háztartási jövedelem 60%-a) (EU-SILC 2009)
			Szegénységi rés-arány: a szegény gyermekek medián jövedelmének a szegénységi küszöbtől mért távolsága a szegénységi küszöb arányában (EU-SILC 2006)	Szegénységi rés-arány: a szegény gyermekek medián jövedelmének a szegénységi küszöbtől mért távolsága a szegénységi küszöb arányában (EU-SILC 2009)
				Tartós szegénységi arány: a vizsgálat évében és az azt megelőző 3 éven belül legalább 2 évben a medián 60%-a alatti jövedelemmel rendelkezés (EU-SILC 2008)
Háztartások foglalkoztatottsága	Foglalkoztatott nélküli háztartásban élő gyermekek aránya (2000)		Foglalkoztatott nélküli háztartásban élő gyermekek aránya (EU-SILC 2006)	Foglalkoztatott nélküli háztartásban élő gyermekek aránya (LFS 2009)
				Alacsony munkaintenzitású háztartásban élő gyermekek aránya (EU-SILC 2008)
				Bölcsődébe nem beírt 0-2 évesek aránya (EU-SILC 2009)

Depriváció	Anyagi deprivációról beszámoló 11, 13, 15 évesek aránya (HBSC 2001-02)		Anyagi depriváció: min. 1 tartós fogyasztási cikkről lemondani kényszerülő gyermekek aránya (EU-SILC 2006)	Anyagi depriváció: min. 3 tételről lemondani kényszerülő gyermekek aránya (EU-SILC 2006)
			Egyéb gazdasági nélkülözésről (min. 2 tétel) beszámoló gyermekek aránya (EU-SILC 2006)	Súlyos anyagi depriváció: min. 4 tételről lemondani kényszerülő gyerekek aránya (EU-SILC 2009)
	Oktatási depriváció: kevés tanulási eszközről/erőforrás ról beszámoló 15 évesek aránya (PISA 2003)	Oktatási depriváció: kevés tanulási eszközről/erőforrás ról beszámoló 15 évesek aránya (PISA 2006)	Oktatási depriváció: kevés tanulási eszközről/erőforrás ról beszámoló 15 évesek aránya (PISA 2006)	Oktatási depriváció: az oktatási dimenziónál vizsgálja
	Kulturális depriváció: kevesebb, mint 10 otthoni könyvről beszámoló 15 évesek aránya (PISA 2006)		Kulturális depriváció: kevesebb, mint 10 otthoni könyvről beszámoló 15 évesek aránya (PISA 2006)	
Lakás-körülmények		Túlzsúfolt lakásban élő gyermekek aránya (főként EU-SILC 2006)		Túlzsúfolt lakásban élő gyermekek aránya (EU-SILC 2009)
		Problémás helyi környezeti feltételek között élő gyermekek aránya (főként EU-SILC 2006)		Magas lakhatási költséggel terhelt háztartásban élő 0-17 éves gyermekek aránya (Eurostat 2009)

Forrás: saját szerkesztés

5. Összefoglalás és következtetések

A gyermekek szegénységi rátája Magyarországon 2010-ben 20,3% volt, ami uniós viszonylatban átlagosnak mondható. Az összes EU tagállam közül ugyanakkor nálunk volt a legrosszabb a gyermekeknek a teljes népességhez viszonyított helyzete (vagyis a gyermekekre és a teljes népességre számított szegénységi ráták aránya). Ehhez ráadásul a gyermekek tartós szegénységi rátájának uniós összehasonlításban kiugróan magas szintje társul. A rendelkezésre álló legfrissebb, 2009-es adatokat alapul véve úgy tűnik, Magyarországon a legnagyobb az esélye a gyermekeknek a szegénységben való tartós bennragadásra. Kedvező jel ugyanakkor, hogy a gyermekszegénység intenzitása nálunk az uniós átlagnál számottevően alacsonyabb, azaz a szegény gyermekek medián jövedelme relatíve alacsony mértékben marad el a szegénységi küszöbtől. Sőt, a legszegényebb gyermekek jövedelmének a középmezőnytől, nemzeti sztenderdtől való leszakadása (vagyis a „bottom-end” egyenlőtlenség) is mérsékelten bizonyult az európai OECD tagországokkal összevetve.

A gyermekjól-lét magyarországi összképe azonban sokkal rosszabbul fest, ha figyelembe vesszük az anyagi jól-létnek a jövedelmi szegénységen túli, egyéb dimenzióit is. A gyermekes háztartások foglalkoztatási helyzete európai összehasonlításban is különösen aggasztó. Magyarországon az egyik legmagasabb a kereső nélküli háztartásban élő, illetőleg az alacsony munkaintenzitású háztartásban élő gyermekek aránya. Miközben az EU-ban 2008-ban minden tizedik gyermek élt alacsony munkaintenzitású háztartásban, addig nálunk 15,8%-uk. Ugyanakkor a munkapiaci részvétel és a munkaintenzitás nagyon szoros összefüggést mutat a szegénységi kockázattal: minél nagyobb a gyermekes háztartások munkaintenzitása, annál kisebb a gyermekszegénység kockázata. Magyarországon a gyermekszegénység nem annyira az alacsony bérekből, mint inkább a gyermekes szülők korlátozott munkaerő-piaci részvételéből fakadó probléma. Másként fogalmazva: nálunk a háztartás teljes munkaintenzitása nemzetközi összehasonlításban is nagymértékű védelmet jelent a gyermekszegénység ellen. Míg a kereső nélküli háztartásban élő gyermekeknek 60%-a jövedelmi szegény, addig a teljes munkaintenzitású háztartásban élőknek mindössze 3%-a. Ezért nálunk – a bölcsődébe be nem írt gyermekek mostani magas arányát figyelembe véve – különösen fontos lenne a megfizethető gyermekgondozási szolgáltatás biztosítása a gyermekes háztartások munkaintenzitásának növelése érdekében.

A háztartás munkaintenzitása ráadásul nemcsak a gyermekek jövedelmi szegénységével mutat erős összefüggést, hanem az anyagi javaktól való megfosztottságával is. Magyarországon 2010-es adatok szerint majdnem minden második gyermek anyagilag depriváltak számít. Az anyagi deprivációval sújtott gyermekek aránya kiugróan magas nemcsak az EU egészéhez, hanem még a poszt-socialista országok többségéhez mérten

is. Emellett Magyarországon uniós viszonylatban sokkal inkább jellemző a szegénység és társadalmi kirekesztettség által fenyegetett gyermekek esetében a különböző hátrányok halmozódása: az alacsony munkaintenzitású háztartásban élő gyermekeknek lényegesen magasabb hányada esetében társul ehhez a hátrányhoz jövedelmi szegénység vagy anyagi javaktól megfosztottság, vagy ami még rosszabb, a kettő együtt.

Uniós összehasonlításban tekintve a magyarországi adatokat, az is látszik továbbá, hogy akár a jövedelmi szegénységről, akár az anyagi deprivációról van szó, mind nálunk, mind az EU-ban az egyszülős háztartásokban élő gyermekek körében a legmagasabb az adott problémával érintett gyermekek aránya. Hangsúlyos azonban, hogy míg az EU-ban számottevően jobb a nagycsaládban élő gyermekek helyzete, addig Magyarországról ez nem mondható el. Nálunk csaknem ugyanolyan mértékű mind a jövedelmi szegénység, mind pedig a súlyos anyagi depriváció előfordulása a nagycsaládban élő gyermekek körében, mint az egyszülős háztartásban élők között.

Az oktatási depriváció szempontjából sem éppen kecsegtető a magyarországi gyermekek helyzete. Nálunk a 15 éves gyermekek közel négytizede esetében nem kielégítőek az otthoni tanulás feltételei. Az európai OECD tagállamok mezőnyében csak néhány ennél is rosszabbul teljesítő ország akad. Igaz ugyan, hogy a kulturális javaktól való megfosztottság javít valamelyest az összképen. E téren a magyarországi gyermekek helyzete a legjobbak közé tartozik.

Végül, Magyarország a lakás túlszűfolttségével mért lakáskörülmények terén is jócskán elmarad az uniós átlagtól, ahogyan általában az újonnan csatlakozó tagállamok. Így kevésbé meglepő, hogy a különböző nemzetközi szervezetek kutatói műhelyeiben készülő, az anyagi jól-lét különböző dimenzióit (jövedelmi, foglalkoztatási, depriváció) szintetizálni próbáló tanulmányok által felállított sorrendben Magyarország rendre a sereghajtók közé kerül (lásd. 2. sz. táblázat). Ebben az anyagi jól-lét dimenziói közül úgy tűnik, a gyermekes szülők alacsony foglalkoztatási szintje játszik kiemelten fontos szerepet.

Azt is láttuk, hogy Magyarország a legszegényebb gyermekeknek a középmezőnyhöz mért leszakadását tekintve is gyengén teljesít. Azon országok közé tartozunk ugyanis, amelyekben ezeknek a gyermekeknek a nemzeti szentenderdtől való elmaradása a legtetemesebb mértékű, akár az anyagi javaktól, az otthoni oktatási erőforrásoktól való megfosztottságot, akár a lakáskörülményeket tekintjük (a jövedelmi szegénység ebből a szempontból kivételt képez).

Egy ilyen nemzetközi összehasonlító elemzés abban segíthet, hogy rámutat, mely terület (vagy területek) jelenti(k) egy-egy ország számára a legnagyobb kihívást a gyermekszegénység mérséklése és a jól-lét növelése terén. Ahogyan az kiderült, Magyarországnak az itt vizsgált dimenziók szinte mindegyikében bőven vannak teendői.

Azonban mint minden ilyen összehasonlításnak, természetesen ennek is megvannak a maga korlátai. Többek között az, hogy nem terjedhet ki az országon belüli területi egyenlőtlenségek vizsgálatára. Ezért fontos hangsúlyozni, hogy a nemzetközi összehasonlító munkákból leszűrhető következtéseket mindenképp a hazai „mélységi” elemzésekkel együtt kell értelmezni.

Hivatkozások

Bradshaw, J. – D. Richardson (2009). „An Index of Child Well-Being in Europe”. In: Child Indicators Research, Vol. 2:319-351

Dijkstra T. (2009). „Child Well-Being in Rich Countries: UNICEF’s Ranking Revisited, and New Symmetric Aggregation Operators Exemplified”. In: Child Indicators Research, Vol. 2: 303-317

European Commission Social Protection Committee (2008). Child Poverty and Well-Being in the EU. Current status and way forward, EC D.G. Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. Unit E.2.

Heshmati, O. – C. Bajalan – A. Tausch (2007). „Measurement and Analysis of Child Well-Being in Medium and High Income Countries”. IZA Document Paper, No. 3203. Institute for the Study of Labor, December

OECD (2009). Doing Better for Children. Paris: OECD

TÁRKI (2010): Child Poverty and Child Well-Being in the European Union. Report prepared for the DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities (Unit E.2) of the European Commission, Budapest

TÁRKI (2011). Child Well-Being in the European Union: Better monitoring instruments for better policies. KIM-TÁRKI, Budapest

UNICEF (2007). Child Poverty in Perspective: An overview of child well-being in rich countries, Report Card 7.

UNICEF (2010). The Children Left Behind. Innocenti Report Card 9.

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszachenyiterv.gov.hu
06 40 638 638

A projektek az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósulnak meg.